

Grzegorzczkova, Renata

Czasowniki modalne jako wykładniki různých postav nadawcy

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 201-204

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120855>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

CZASOWNIKI MODALNE JAKO WYKŁADNIKI RÓŻNYCH POSTAW NADAWCY

1. Postawa nadawcy względem rzeczywistości predykatu bywa nazywana postawą modalną. Występuje ona jako niezbędny składnik każdego zdania: w każdym zdaniu mówiący ustala stosunek między komunikatem (relacją podmiot — predykat) a rzeczywistością. Można zapisać to formułą¹: M : (SP : : R). Stosunki między SP i R komunikowane przez nadawcę (M) mogą być rozmaite. Mówiący może oznajmiać, że SP jest *realne* (jego zdaniem, natomiast to, jak jest naprawdę w rzeczywistości, nie należy do językoznawstwa), np. *Janek śpi, Janek nie śpi*. Mówiący może dalej oznajmiać, że nie ma pewności, przypuszcza, że SP zachodzi, np. *Janek może śpi*; wreszcie może on oznajmiać a apel (wołę), żeby SP było realne, np. *Janku, śpij*, lub apel o wiedzę, czy SP jest realne, np. *Czy Janek śpi?* Tak więc nadawca może ujmować SP jako realne, hipotetyczne, pożądane, bądź też nadawca może pytać o SP (pożądać wiedzy o SP).

2. Wymienione postawy nadawcy mogą być wyrażane *explicite* lub *implicite*. *Explicite* wyrażane są przez różne czasowniki psychologiczne w 1. os. l. p., tzn. w formie, która odnosi predykat do nadawcy, np. *Sądzę, że, Janek śpi, Przypuszczam, że Janek śpi, Chcę (żądam), żeby Janek spał, Pytam, czy Janek śpi*. W tym wypadku ustosunkowanie mówiącego samo jest przedmiotem predykcji, należy do SP zdania nadrzędnego. W zdaniu: *Przypuszczam, że Janek śpi* mówiący oznajmia, że realne jest jego przypuszczenie, że Janek śpi.

Postawy mówiącego wyrażane *explicite* przez czasowniki psychologiczne są bardzo zróżnicowane: *przypuszczam, wątpię, obawiam się, spodziewam się, dziwię się* itp.

Postawy nadawcy względem rzeczywistości SP mogą być, i najczęściej bywają, wyrażane nie *explicite* za pomocą predykatu odniesionego do mówiącego, ale *implicite*, za pomocą formy *verbum finitum* (*Janek śpi, Janku śpij*) lub jakichś innych wykładników leksykalnych, które jednak nie są predykatami względem nadawcy: *Janek chyba śpi, Janek ma spać*. Wykładnikami *implicytnymi* są przede wszystkim tryby czasownikowe, intonacje (*Janek śpi?*) a także wyrazy (przysłówki, partykuły) modalne oraz czasowniki modalne: *mieć, musieć, móc, powinien*.

W tradycji lingwistycznej czasownikami modalnymi nazywa się zarówno *eksplidytnie* wykładniki modalności (a więc czasowniki typu *chcieć, przypuszczać, sądzić*², jak i czasowniki wyrażające modalność *implicytnie*. Istnieje jednak

¹ Taką formułę zaproponowała w swojej wypowiedzi na konferencji w Brnie Jadwiga Puzynina.

² Ch. Bally, *Syntaxe de la modalité explicite*, Cahiers Ferdinand de Saussure, II, 1942.

między nimi głęboka różnica, z której warto zdać sobie sprawę. Porównajmy takie dwa zdania:

Janek chce spać

Janek ma spać

W zdaniu pierwszym forma *chce* jest rzeczywistą częścią predykatu *chce spać*, złożonego z dwóch czasowników (V_1V_2), odnosi się do podmiotu, informuje o woli podmiotu względem czynności wyrażonej przez V_2 . Natomiast forma *ma* w zdaniu drugim nie jest w ogóle predykatem względem podmiotu, ale informuje o nadawcy (jest on jakby głębokim podmiotem), przekazuje jego ustosunkowanie wolitywne względem relacji między podmiotem i czynnością wyrażoną przez V_2 . Czasowniki, których funkcją jest informowanie o nadawcy, a nie o podmiocie, do którego formalnie się odnoszą, można nazwać czasownikami modalnymi właściwymi. W dalszym ciągu ograniczymy się tylko do tych czasowników.

3. Czasowniki modalne właściwe mają oprócz znaczeń modalnych także funkcje niemodalne, które można nazwać obiektywnymi, np. *mieć* ma znaczenie posiadania, a także jako słowo posiłkowe bywa wykładnikiem perfektywności (*Mam napisany referat*). Czasowniki *musieć*, *móc* mogą oznaczać obiektywną konieczność lub możliwość, tzn. informują o istnieniu lub nieistnieniu warunku implikującego komunikowany przez drugi czasownik stanu rzeczy (lub jego zaprzeczenia), np. *Jan musiał pojechać do Warszawy* (bo miał ważne sprawy do załatwienia) = istnieje warunek implikujący wyjazd Jana. Zdanie *Jan mógł pojechać do Warszawy* (bo już jest zdrowy) informuje, że nie istnieje warunek implikujący niepojechanie Jana do Warszawy, a więc brak jest przeszkód uniemożliwiających wyjazd Jana. W obu tych wypadkach zawarta jest konstatacja pewnego obiektywnego stanu rzeczy, który dotyczy podmiotu, bez angażowania się nadawcy. W pewnych wypadkach czasownik *móc* oznacza po prostu pewną potencję podmiotu, np. *Maszyna może wyprodukować określoną ilość towaru w określonym czasie*.

Oprócz znaczeń obiektywnych czasowniki te komunikują znaczenia modalne, a więc informują o woli lub intelektualnej postawie nadawcy. Najczęściej konstrukcje z tymi czasownikami są wieloznaczne i dopiero kontekst lub sytuacja usuwa tę wieloznaczność. I tak np. zdanie:

Janek musi chodzić do szkoły

ma trzy interpretacje: 1) obiektywną: „istnieje warunek implikujący chodzenie Janka do szkoły“, 2) „mówiący ocenia negatywnie sytuację, w której Janek nie chodziłby do szkoły“, 3) „mówiący wyraża swą wolę, żeby Janek chodził do szkoły“. Podobnie rzecz się ma ze zdaniem:

Na Marsie mogą istnieć istoty żywe

1) „mówiący konstatuje brak przeszkód wobec faktu istnienia na Marsie istot żywych“, i 2) „mówiący wypowiada hipotezę: być może istnieją“.

Znaczenia modalne komunikowane przez omawiane czasowniki należą do dwóch typów: 1) są to różne postawy wolitywne i oceniające, oraz 2) informacje o różnych stopniach pewności mówiącego co do rzeczywistości komunikowanej akcji.

4. Informacja o postawach wolitywnych nadawcy zbliża zdania z czasow-

nikami modalnymi do zdań imperatywnych, jednakże konstrukcje modalne dają możliwość różnych takich odcieni postaw nadawcy, jakich zdania imperatywne nie mogą wyrazić. Najważniejsze postawy woliwne i oceniające nadawcy, komunikowane przez czasowniki modalne, to:

a) **Przyzwolenie** — mówiący wyraża zgodę na stan rzeczy komunikowany przez predykat. Wykładnikiem tego znaczenia jest czasownik *móc*, np. *Możesz przyjść do mnie dziś wieczorem, Stół może stanąć w przedpokoju*. To znaczenie czasownika *móc* jest wyraźnie konsekwencją znaczenia obiektywnego: stwierdzenie braku przeszkód pociąga za sobą zgodę na realizację stanu rzeczy.

b) **Zalecenie** wyrażane jest najczęściej czasownikami *mieć* lub *musieć*: *Masz pójść do sklepu po chleb, Musisz załatwić tę sprawę, Janek musi opowiedzieć nam o swej podróży*. Niektóre z tych konstrukcji mają charakter bardziej imperatywny, inne bardziej dezyderatywny.

c) **Wartościowanie (ocena)**: mówiący stwierdza, że podmiot ma obowiązek wykonać czynność oznaczoną drugim czasownikiem i jednocześnie aprobejuje ten obowiązek: *Janek powinien pójść do sklepu po chleb*. To znaczenie mogą wyrażać też czasowniki *mieć* i *musieć*, a także formy nieosobowe *trzeba*, *należy*.

5. Drugi typ znaczeń komunikowanych przez czasowniki modalne to informacje o różnych stopniach pewności mówiącego co do rzeczywistości predykatu.

a) Mówiący może informować o zamierzeniu akcji, przy czym nie jest sprecyzowane, kto jest autorem zamiaru: *Zebranie ma odbyć się we wtorek, Koledzy mają przyjść wieczorem*³.

b) Mówiący może przypuszczać z dużym stopniem pewności, że SP jest realne (hipoteza silna): *Indeksy musiały zostać w dziekanacie, List musiał nie dojść, Muszę być chora* (skoro mam dreszcze). W zdaniach tych zawarta jest informacja, że istnieją podstawy do przypuszczenia, że SP jest realne.

c) Mówiący może mieć słabszą pewność co do prawdziwości SP (słaba hipoteza): *Indeksy mogły zostać w dziekanacie, Na Marsie mogą istnieć istoty żywe*. Zdania te informują, że brak podstaw do przypuszczenia, że nie SP, a więc można przypuścić, że SP. Nieco większą pewność wyrażają zdania: *On może za chwilę nadejść*, a także *On powinien za chwilę nadejść*.

d) Mówiący może relacjonować cudzą informację: *Jan miał wyrazić się źle o Piotrze, Pożar miał powstać z podpalenia*.

e) **Przypuszczenie** mówiącego oparte na pewnych objawach komunikują także czasowniki *wydawać się*, *zdawać się*: *Gorączka zdaje się wzrastać* „mówiący przypuszcza na podstawie objawów, że gorączka wzrasta“.

6. Omawiane znaczenia pojawiają się w pewnych kontekstach i sytuacjach, a wykładnikiem ich najczęściej jest intonacja. Zdanie: *Janek może iść do kina* informuje o braku przeszkód w pójściu do kina lub, ze specjalną intonacją, o zgodzie mówiącego. Podobnie zdanie *Jan miał się wypowiedzieć o tym krytycznie* może znaczyć „podobno wypowiedział się“ lub „wypowiedź Jana była zamierzona, projektowana“.

Pojawienie się znaczeń modalnych jest zależne od kategorii gramatycznych czasu, osoby a także transformacji pytajnej i negacji.

³ Szerzej o tej funkcji czasownika *mieć* mowa jest w artykule Z. Topolińskiej: *Miejsce konstrukcji z czasownikiem mieć w polskim systemie werbalnym*, *Slavia Orientalis*, 1968.

a) Czas przyszły usuwa wszelkie znaczenia modalne. Przy czasowniku *mieć* jest on w ogóle niemożliwy, przy czasownikach *móc* i *musieć* zmienia znaczenie przyzwolenia i zalecenia na obiektywną możliwość i konieczność: *Możesz przyjść do mnie, Musisz załatwić tę sprawę* → *Będziesz mógł przyjść* „brak przeszkód“, *Będziesz musiał załatwić* „będzie istniał warunek implikujący załatwienie“. Jeszcze wyraźniejsze jest to w odniesieniu do wyrażań informujących o pewności mówiącego: *Oni mogli (mogą) mu to powiedzieć* „być może powiedzieli, powiedzą“, natomiast zdanie: *Oni będą mogli mu to powiedzieć* ma znaczenie wyłącznie obiektywne.

Znaczenia woliwytne (przyzwolenie, zalecenie) występują zasadniczo w czasie teraźniejszym: *Janek musi iść po chleb, Możesz pójść do kina*. Czas przeszły wprowadza znaczenia obiektywne lub wartościujące. Informacja o stopniu pewności nadawcy co do rzeczywistości SP występuje najczęściej w czasie przeszłym: *List musiał nie dojść*.

b) Kategoria osoby warunkuje przede wszystkim znaczenia woliwytne: przyzwolenie i zalecenie nie występują zasadniczo w 1. osobie: *Mogę to załatwić* — to stwierdzenie braku przeszkód. Natomiast znaczenie hipotetyczności może wystąpić w osobie pierwszej: *Mogę być w tym czasie zajęta, Muszę być chora* (bo mam dreszcze). Znaczenie przekazywania cudzej relacji w 1. osobie zasadniczo nie występuje, co jest zrozumiałe, gdyż mówiący na ogół ma pewność co do rzeczywistości akcji przez siebie wykonywanej (wykonanej). Wyjątkowo zupełnie znaczenie to może wystąpić w formie 1. osoby: *Miałam (podobno) odmówić wzięcia udziału w tej imprezie*⁴.

Znaczenia woliwytne najczęściej występują w osobie drugiej, ale możliwe i w trzeciej: *Janku, możesz iść do kina, Janek może iść do kina*. Informacje o pewności mówiącego występują najczęściej w osobie trzeciej, rzadziej w innych osobach: *Musisz bardzo cierpieć* „chyba bardzo cierpisz“, *Muszę być chora* „chyba jestem chora“.

c) Negacja usuwa znaczenie hipotezy: *Oni mogli mu powiedzieć* → *Oni nie mogli mu powiedzieć*. Przy przekazywaniu cudzej informacji negacja jest w ogóle niemożliwa: *Jan miał wyjechać z Warszawy* „podobno“ → *Jan nie miał (wcale) wyjechać z Warszawy*. Drugie zdanie może być interpretowane jedynie w znaczeniu: „nie było zamierzone“.

d) Pytanie usuwa znaczenie silnej hipotezy. Przy zamianie zdania *Janek musiał zostać w szkole* (bo dotąd go nie ma) na zdanie pytające: *Czy Janek musiał zostać w szkole?* powstaje znaczenie obiektywne: „czy istniał warunek implikujący pozostanie Janka w szkole“.

Wskazane zależności nie wyczerpują wszystkich warunków pojawienia się znaczeń omawianych czasowników.

⁴ Zdanie *Mam wziąć udział w tej imprezie* informuje o niekreślonym zamierzeniu.